

διαμορφώνονται με την έναρξη της εφηβείας<sup>20</sup>. Η ηθική σκοπιά των μυθιστορημάτων είναι ιδιαίτερα έντονη: το όλο θέμα τίθεται ως ηθικό ζήτημα: προβλήματα, καταστάσεις, πρόσωπα και σχέσεις παρουσιάζονται αντιθετικά με τη μορφή ηθικών διλημμάτων, στα οποία αντιστοιχεί μία ορισμένη ηθική στάση. Η ηθική συμπεριφορά των κύριων προσώπων είναι προσανατολισμένη στη νόμιμη τάξη πραγμάτων και βρίσκεται σε αρμονία με μία αδιόρατη, ανώτερη θέληση. Τα άλλα πρόσωπα ή ομάδες κινούνται από επιμέρους συμφέροντα, από τις διαπροσωπικές σχέσεις ή τείνουν στην εξυπηρέτηση του γενικότερου καλού. Όταν εκφέρονται ηθικές κρίσεις, έχουν δεοντολογικό χαρακτήρα. Πρόκειται για συμβατικά ηθικά κριτήρια, χαρακτηριστικά της ηθικής σκέψης των εφήβων<sup>21</sup>.

Οι έννοιες του χώρου και του χρόνου είναι ήδη διαμορφωμένες σε ικανοποιητικό βαθμό κατά την πρώιμη εφηβεία. Η ικανότητα οριοθέτησης ανάμεσα στην οπτική της στιγμής και στα γεγονότα του παρελθόντος προϋποθέτει την αποδέσμευση από τη συναισθηματική εμπειρία του χώρου και την εκ νέου σύνθεσή του σε ένα ανώτερο επίπεδο: τότε οι εκάστοτε αναφορές αποκτούν νέες διαστάσεις, οι οποίες διανοίγουν την προοπτική της ιστορικής διάστασης. Αυτή τη νέα προοπτική μπορούν να την αντιμετωπίσουν επαρκώς οι νέοι της μέσης εφηβείας. Στην ίδια ηλικία αρχίζει να εκδηλώνεται το ενδιαφέρον για το παρελθόν και να σχηματίζεται η «ιστορική» στάση που κατανοεί το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον στη μεταξύ τους σχέση. Η διαδικασία αυτή, η οποία συνεχίζεται, είναι σημαντική, γιατί καθιστά δυνατή την απελευθέρωση από το παρόν και την προσέγγιση θεμάτων που δεν είναι άμεσα ορατά<sup>22</sup>.

Για τη βαθύτερη κατανόηση του περιεχομένου των δύο μυθιστορημάτων «Άγις» και «Κλεομένης» προϋποτίθενται γνωστικά σχήματα, τα οποία, σύμφωνα με τη γνωστικοεξελικτική θεωρία, αρχίζουν να εμφανίζονται στη μέση εφηβεία.

## 2. ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ

### 2.1 «Άγις»

Το μυθιστόρημα συμπληρώνεται με δύο ακόμη ενότητες. Η προτελευταία, ο

20. Πρόκειται για χαρακτηριστικά γνωρίσματα του σταδίου της τυπικής λογικής σκέψης (σύμφωνα με τη θεωρία του J. Piaget για τη γνωστική ανάπτυξη), το οποίο διανύουν συνήθως τα άτομα μεταξύ 11/2-15/6: Μαρκουλής, Επίδραση 1 κε., ιδιαίτ. 10 κε., 14 κε.

21. Αντιστοιχούν στο συμβατικό επίπεδο και μάλιστα στα επιμέρους γνωρίσματα του τέταρτου σταδίου (ηθική του «νόμου και της τάξης»), σύμφωνα με τη θεωρία του L. Kohlberg για την ανάπτυξη της ηθικής σκέψης: Μαρκουλής, Εξέλιξη 77 κε.

22. Fina, *Geschichtsverständnis* 49/50, 55/6.

επίλογος, έχει ως υπότιτλο «κι όμως ο σπόρος θα καρπίσει» (285). Στην τελευταία εκτίθεται το ιστορικό πλαίσιο, μία δε υποενότητα αναφέρεται ακριβώς στο θέμα: «Ο Άγις και η μεταρρύθμιση στη Σπάρτη» (291, 297). Χαρακτηριστική είναι η αντιστοιχία του περιεχομένου τους. Αντιστοιχία ανάμεσα στον επίλογο του μυθιστορήματος και στο σύγχρονο με τις μεταρρυθμίσεις ιστορικό πλαίσιο υποδηλώνει ότι ο επίλογος συγκεφαλαιώνει την οπτική του μυθιστορήματος και ότι η συγκεκριμένη οπτική προκύπτει από την ιστορική ερμηνεία του υπό πραγμάτευση θέματος. Το περιεχόμενο των ανωτέρω ενοτήτων συγκλίνει στο ακόλουθο διάγραμμα:

α) Το εσωτερικό πρόβλημα της Σπάρτης είναι η κοινωνική ανισότητα, το χάσμα ανάμεσα σε μία μειοψηφία διεφθαρμένων πλούσιων και στην εξαθλιωμένη μάζα (297, 285). Ο χειρισμός του όλου ζητήματος είναι υπόθεση ενός μόνον προσώπου, του βασιλιά της Σπάρτης Άγη Δ', διότι: πρόκειται για κάτι που μόνος το αποτόλμησε (285, 287)· είναι ο αρχηγός, που μόνο αν αυτός βρεθεί, γίνονται πραγματικότητας μετέωρες ελπίδες ολόκληρων γενεών (288/9)· είναι η σημαντικότερη από τις τρεις προϋποθέσεις που απαιτούνται, για να τεθούν σε κίνηση οι διαδικασίες για μια επανάσταση: αυτός, ο αρχηγός-μπουρλοτιέρης, οι ελπίδες που φωλιάζουν στις καρδιές και, τέλος, η ιδέα που ο ίδιος ενσαρκώνει (288/9). Έτσι, μια «απονήρευτη, αγνή ψυχή, που φλέγεται από το όνειρο της μεγάλης Σπάρτης», φέρει εγγενώς την αφετηρία της μεταρρύθμισης (297).

β) Η πορεία για την εφαρμογή της μεταρρύθμισης είναι πορεία μέσα πάντα από συμπληγάδες αντιθετικών σχημάτων, τα οποία είτε προσιδιάζουν ως ηθικοί χαρακτηρισμοί στα αντίπαλα μέρη, όπως διεφθαρμένοι πλούσιοι-εξαθλιωμένοι φτωχοί (297/8), μικρόψυχη απληστία - ψυχική ανωτερότητα (285), είτε ανάγονται σε ένα μεταφυσικό τυπικό πόλωσης, όπως φως-σκοτάδι, καλό-κακό, όνειρο-πραγματικότητα (285, 288, 298). Η έκβαση αυτού του αδυσώπητου αγώνα ανάμεσα στο φως και στο σκοτάδι κ.λπ., είναι η επικράτηση των δυνάμεων του κακού πάνω στο καλό. Η ευτυχής σύζευξη καρδιάς-αρχηγού-ιδέας δεν αρκεί να υπερβεί το κακό. Το κακό όμως νικάει προσωρινά· είναι μοιραίο να επικρατήσει το καλό και είναι αδύνατο να αποφύγει κανείς το μοιραίο. Η ιστορία αρχίζει από την αρχή πάνω στα ίδια στερεότυπα, αυτή τη φορά με αίσιο τέλος, τον θρίαμβο του καλού· πρωταγωνιστής στη δεύτερη συνέχεια είναι ο βασιλιάς Κλεομένης Γ' (287-8).

Η ίδια θεώρηση διατρέχει και την πλοκή του μυθιστορήματος:

αα) Ο Άγης πληροφορείται για την κατάσταση σε μία συμπτωματική συνάντηση (14-19), κατόπιν λαμβάνει γνώση ο ίδιος (28/9, το πέρασμά του από τις φτωχογειτονίες, 46-48, η εκτέλεση δύο καταδίκων)· πάντοτε η ζωή των πλούσιων περιγράφεται σε αντίθεση με την αθλιότητα των φτωχών (π.χ. 60-69,

με αφορμή το δείπνο του βασιλιά Λεωνίδα). Η μεταρρύθμιση, ως ιδέα και ως εγχείρημα, είναι σύμφυτη με το πεπρωμένο του. Προαναγγέλλεται στην περιγραφή των εξωτερικών του χαρακτηριστικών, τα οποία ανακαλούν συνειρμικά την έννοια του καλού και κάποια σχέση με το θείο (11)<sup>23</sup>. έφηβος ακόμη, διαισθάνεται το πεπρωμένο του, καθώς όμως δεν μπορεί να το διαγνώσει, το μεταθέτει στο μέλλον, το οποίο αποφασίζει να το αντιμετωπίσει με θέληση (12/3, η σκηνή στη σπηλιά της μάντισσας): το πεπρωμένο του αυτό υπονοεί και η «μυστική υπόσχεση» που νομίζει ότι του δίνει το «μυστηριώδες χαμόγελο» στο άγαλμα της θεάς Άρτεμης (29/30). Τα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα ταιριάζουν απόλυτα στο σκοπό για τον οποίο ορίστηκε: «ευγενική καρδιά», «ευαίσθητος, άπειρος κι απονήρευτος», ήταν η προσωποποίηση του καλού (40/1, 95). Η σύλληψη του σχεδίου είναι αυθόρμητη και ταυτόχρονη με την ενημέρωσή του για την κατάσταση (22-27), ωριμάζει καθώς ωριμάζει και ο ίδιος (79), γίνεται απόφαση (40-42, η πρώτη εκμυστήρευση), ώσπου με την άνοδό του στο θρόνο αρχίζει η υλοποίηση (82). Η γνωστοποίηση του σχεδίου βρίσκει απήχηση στις καρδιές των φίλων, της μητέρας του (85-89, 92-96). Όσο για το λαό, φτάνει ν' ανάψει κανείς «πυρκαγιές στις ναρκωμένες ψυχές» (88): «οι πρώτοι σπόροι του Άγι είχαν κιόλας πέσει πάνω στις ψυχές των ανθρώπων» (99/100), ως και ο απλός τσομπάνος ακολούθησε, όταν «φώλιασε στην ψυχή του η ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο» (119-125): ο λαός τον υπακούει «σαν μαγεμένος» (137).

ββ) Οι δυσκολίες που ορθώνονται μπροστά του, προέρχονται από τις δυνάμεις του κακού, τις οποίες πρέπει να αντιπαλαίψει αντιτάσσοντας το καλό: «αθώς και άπραγος», έχει απέναντί του την «πλεονεξία», το «συμφέρον», τα «αγρίμια», την «κακία»: θέλει να προχωρήσει «κόντρα στον άνεμο» (41/2). Για να αντιτάξει το καλό στο κακό δε χρειάζεται παρά τόλμη (23/4). Η δικαιοσύνη, η ισότητα, τα παλιά αγνά ήθη, ο λιτός τρόπος ζωής και μαζί δόξα και τιμή, να επικρατήσουν στην αδικία, στην απληστία, στο «ξεστράτισμα από τους νόμους του Λυκούργου» (86). Οι άνθρωποι ακολούθησαν, γιατί ένιωσαν το καλό, το φως φώτισε το σκοτάδι τους (142/3). Ακόμη και όταν οι αντίπαλοι έχουν επικρατήσει, πιστεύει ότι η μεταρρύθμιση μπορεί να αργήσει, αλλά θα γίνει (226). Τελικά, το κακό με τη μορφή της φιλοχρηματίας εκδικείται τη μεταρρύθμιση (228/9). Στις επιθανάτιες στιγμές του είναι βέβαιος ότι πεθαίνει για δίκαιη υπόθεση (273), η οποία επιζεί του φυσικού του τέλους.

23. Ξανθά μαλλιά -- μάτια μεγάλα, γαλάζια, φωτερά -- ομοιότητα με θεό.

## 2.2 «Κλεομένης»

Με την ενότητα η οποία εισάγει στο μυθιστόρημα εν είδει προλόγου, επιχειρείται μία συνοπτική αναγραφή του χαρακτήρα της ελληνιστικής εποχής<sup>24</sup>. Στον επίλογο, ο οποίος προεκτείνει το ιστορικό μυθιστόρημα, παρακολουθείται η ιστορική πορεία στον ελληνικό χώρο ως τη ρωμαϊκή κυριαρχία και γίνεται μία σύντομη αναφορά στις μετέπειτα εξελίξεις στη Σπάρτη. Εκεί, μετά το θάνατο του Κλεομένη, «ο χρόνος και οι περιστάσεις πιάσαν να δουλεύουν αντάμα, για να ξεπετάξουν το σπόρο που εκείνος και οι δικοί του έσπειραν στις καρδιές του λαού»: έτσι, η «επαναστατική παράδοση και η νοσταλγία για τον Άγη και τον Κλεομένη προκαλούν κινήματα για την αναβίωση του Λυκούργειου πολιτεύματος, με πιο σημαντικό και μακροβίωτο εκείνο του Νάβη»: όμως η πορεία για την «κοινωνική αλλαγή» ματαιώνεται από τη «ρωμαϊκή κηδεμονία και κυριαρχία» και τους συμμάχους της, «τις ντόπιες αντιδραστικές δυνάμεις», «την ολιγαρχία του πλούτου και των προνομίων», χωρίς ελπίδα να ορθοποδήσει ποτέ στη Σπάρτη (522/3).

Η οπτική του μυθιστορήματος, για το τι συνέβη στο διάστημα της βασιλείας του Κλεομένη σε σχέση με τη μεταρρύθμιση — η οποία ταυτίζεται με τη ζωή και το έργο του — συνάγεται από το περιεχόμενό του. Τα πράγματα εξελίσσονται σε δύο στάδια, αυτό της προπαρασκευής και, κατόπιν, της δράσης:

α) Και στον Κλεομένη, τα πρώτα σημάδια ανιχνεύονται στη νεαρή ακόμη ηλικία του μελλοντικού βασιλιά (30)<sup>25</sup>. Η σύμπτωση μεταρρύθμισης - φορέα της έχει τον χαρακτήρα αναγκαιότητας του πεπρωμένου, ορατές συνιστώσες του οποίου είναι οι επιρροές που δέχτηκε και τα χαρακτηρολογικά του γνωρίσματα.

Ορισμένες συμπτώσεις επέδρασαν μοιραία. Ο γάμος του με την Αγιάτιδα, τη γυναίκα του Άγη, στάθηκε καθοριστικός για το ρόλο που θα διαδραμάτιζε ο Κλεομένης αργότερα, όταν θα γινόταν βασιλιάς: η Αγιάτιδα ορκίζεται να πραγματοποιήσει τα σχέδια του Άγη, πριν ακόμη παντρευτεί τον Κλεομένη (54): αργότερα, οραματιζόμενη μαζί του τη μεταρρύθμιση, τον εξορκίζει να εξοντώσει τους εχθρούς του και να μην τους λυπηθεί όπως ο Άγης (120). Βασικές τακτικές επιλογές δηλ. του Κλεομένη ανάγονται σε μία πρώιμη φάση και έχουν την αφετηρία τους έξω από αυτόν. Η διδασκαλία, επίσης, του στωικού

24. Ο προσδιορισμός του χαρακτήρα της ελληνιστικής εποχής προϋποθέτει τη σύνθεση των συμπερασμάτων μιας αρκετά εκτεταμένης βιβλιογραφίας και αποτελεί θέμα καθαυτό: ως εκ τούτου, υπερβαίνει τις δυνατότητες μιας ιστορικής εισαγωγής σε ένα ιστορικό μυθιστόρημα, έστω κι αν αυτή στηρίζεται σε ορισμένη βιβλιογραφία (525).

25. Παιδί ακόμη, τα μάτια σκορπούν ένα φως, «σαν μυστική υπόσχεση».

φιλοσόφου Σφαίρου τού Βορυσθενίτη — που ενέτριψε ιδιαίτερα στο σπαρτιατικό πολίτευμα — εξόπλισαν τον Κλεομένη με τις απαραίτητες γνώσεις για την πλαισίωση των μεταρρυθμιστικών μέτρων που επρόκειτο να εισηγηθεί (77)<sup>26</sup>. Με τις επιδράσεις αυτές που δέχεται ο Κλεομένης, αναγνωρίζει το πεπρωμένο του και το αποδέχεται ως ένα χρέος που πρέπει να εκτελέσει (116)<sup>27</sup>.

Σ' αυτό συντρέχουν και οι ανάλογες υποκειμενικές προϋποθέσεις<sup>28</sup>. Η συστοιχία πεπρωμένου και εκτελεστή του δείχνεται με τον τελικό χαρακτηρισμό του Κλεομένη ως ανθρώπου που διακατέχεται από την επιθυμία για τον αγώνα και τη νίκη (31), ως ανθρώπου της δράσης, που φτιάχνει τη μοίρα του κάθε μέρα με τις πράξεις του (34/5). Στο στάδιο αυτό της προπαρασκευής για τη μετάβαση στην πολιτική πράξη εντάσσονται και η πρώιμη αντίθεσή του με την Αχαϊκή συμπολιτεία και η πρώιμη τακτική υπεροχή του έναντι των εφόρων και της γερουσίας, όσο δεν ήταν ακόμη βασιλιάς (104-106). Το στάδιο της προπαρασκευής κλείνει με μία ενορατική ενατένιση του μεταρρυθμιστικού ζητήματος από τον Κλεομένη· σε μία στιγμή περισυλλογής σκέφτεται ότι προορισμός του, μοίρα του, είναι να ξαναφέρει την αρετή και τη δικαιοσύνη, όχι μόνο στη Σπάρτη, αλλά και στην Ελλάδα, στον κόσμο (όλο), αφού όλοι οι άνθρωποι είναι αδέρφια (112).

β) Η αντίληψη αυτή, που ορίζει το μεταρρυθμιστικό ζήτημα ως θέμα αρετής, αδερφοσύνης, δικαιοσύνης — με συγκεκριμένο περιεχόμενο την κατάργηση του χάσματος πλούσιων/φτωχών — και αποδίδει στις προθέσεις του Κλεομένη πανελλαδικό και οικουμενικό χαρακτήρα, επαναλαμβάνεται επίμονα, και όταν πλέον τα πράγματα έχουν μετεξελιχθεί κυρίως όσον αφορά τον πόλεμο Σπάρτης-Αχαϊκής συμπολιτείας (159, 190, 261/2). Μ' αυτό το κοινωνικό μήνυμα ερμηνεύονται ορισμένα πολιτικά γεγονότα από τα πλέον σημαντικά σε σχέση με τον πόλεμο και τη μεταρρύθμιση.

Σε κάποια ευνοϊκή γι' αυτόν στιγμή του πολέμου, ο Κλεομένης «βάζει στόχο του να κατακτήσει για λογαριασμό της Σπάρτης την αρχηγία της Αχαϊκής Συμπολιτείας, για ν' ανοίξει το δρόμο για την αλλαγή σ' όλες τις πελοποννησιακές πόλεις»· όταν λίγο μετά, στις διαπραγματεύσεις με την Αχαϊκή συμπολιτεία, ζητά ως αντάλλαγμα «την ηγεμονία της αχαϊκής συμμαχίας», η

26. Η συγκεφαλαίωση που παρουσιάζει ο Σφαίρος στον Κλεομένη για τον Λυκούργο και το πολίτευμά του, είναι η πλέον χαρακτηριστική.

27. Όπου ομολογεί στην Αγιάτιδα ότι χάρη σ' αυτήν και στο λαό άνοιξαν τα μάτια του και είδε τι έπρεπε να κάνει.

28. Στην απόδοση των χαρακτηρισολογικών γνωρισμάτων ακολουθείται η διήγηση του Πλουτάρχου δια στόματος Σφαίρου (80/1).

πολιτική αυτή πράξη ερμηνεύεται ως «το πρώτο βήμα για την αλλαγή π' ονειρεύονται οι ταπεινοί και οι καταφρονεμένοι και τρέμουν οι μεγαλοχτήματιες και οι τοκογλύφοι» (191). Όσον αφορά την πλευρά της Αχαϊκής συμπολιτείας, ερμηνεύεται κατά τον ίδιο τρόπο η αντιπαράθεσή της με τη Σπάρτη κατά τον Κλεομενικό πόλεμο, ως αντίθεση πλούσιων και φτωχών<sup>29</sup>. Η καθολικότητα του κοινωνικού μηνύματος της σπαρτιατικής μεταρρύθμισης αντιφάσκει προς την πραγματικότητα, διότι ο Κλεομένης δεν εφάρμοσε μεταρρυθμιστικά μέτρα στις πόλεις που κατέλαβε. Το μυθιστόρημα δεν αφήνει έκθετο ούτε το μήνυμα ούτε τον ήρωά του, όπως φαίνεται από την αναφορά στην περίπτωση του Άργους, όταν ο Κλεομένης εγκατέλειψε βιαστικά την πόλη (φεύγοντας για την Κόρινθο), χωρίς να προλάβει να προβεί σε αναδασμό γης και κατάργηση χρεών: «Αυτή η έγνοια φαρμακώνει τη χαρά του, όσο κι αν ο Αριστόμαχος τον βεβαιώνει πως θα εξηγήσει την κατάσταση στο λαό» (248). Η κατάσταση είναι ιδιαίτερα κρίσιμη για τον Κλεομένη μετά τη διακοπή της οικονομικής βοήθειας που του παρείχε ο Πτολεμαίος Γ' και επιδεινώνεται με τις πληροφορίες που φτάνουν στη Σπάρτη για ανταλλαγή πρεσβειών μεταξύ του Πτολεμαίου και του βασιλιά της Μακεδονίας Αντίγονου Δώσωνα. Η μεταστροφή αυτή αποδίδεται στο φόβο του Πτολεμαίου μήπως «ξυπνήσουν οι μυριάδες αδικημένοι» που παράγουν την υπεραξία. Η αντίφαση που προκύπτει, αν ληφθεί υπόψη ότι αυτός ο παράγοντας ήταν γνωστός από τότε που ο Πτολεμαίος άρχισε να επιχορηγεί τον Κλεομένη, λύνεται με το επιχείρημα για το διαφορετικό συσχετισμό δυνάμεων που διαμορφώθηκε στην Πελοπόννησο από ένα σημείο και μετά: όσο επρόκειτο για τον ανταγωνισμό Σπάρτης και Αχαϊκής συμπολιτείας, δεν ενδιέφερε τον Πτολεμαίο ποιος θα επικρατήσει στην Πελοπόννησο: το ενδεχόμενο, όμως, να νικήσει ο Κλεομένης με την ισχύ που απέκτησε και τον Αντίγονο, οδήγησε τον Πτολεμαίο στην επιλογή του δεύτερου, προφανώς από το φόβο της επανάστασης (299/300). Εάν αυτός ήταν ο λόγος, ο Πτολεμαίος θα έπρεπε να είχε επιλέξει προηγουμένως τους Αχαιούς και όχι τον Κλεομένη. Η καθολικότητα του κοινωνικού μηνύματος αφενός περιορίζεται, αφετέρου χρησιμοποιείται αυθαίρετα.

Μετά τη διακοπή της επιχορήγησης από τον Πτολεμαίο Γ', ο Κλεομένης αντιμετωπίζει έλλειψη πόρων για τη συνέχιση του πολέμου και προτείνει στους συνεργάτες του την απελευθέρωση ειλώντων με εξαγορά. Τα επιχειρήματά του συνδυάζουν ιδεαλισμό (η πρόθεση) και ρεαλισμό (η ανάγκη): η απόκτηση της ελευθερίας διαμορφώνει τη συνείδηση του πολίτη και οι είλωτες ήταν ελεύθεροι

29. 253, ιδιαίτ. 255, όπου ο Άρατος εκθέτει έτσι το ζήτημα στους Σικυωνίους.

πριν υποδουλωθούν -- όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι· χρειάζονται χρήματα για τον πόλεμο (295-297). Οι απόψεις του πρώτου επιχειρήματος αποτελούν εύρημα που τελειοποιεί τον ήρωα του μυθιστορήματος, δεν μπορούν όμως να ισχύσουν ως προθέσεις που συνοδεύουν τη συγκεκριμένη κατάσταση ανάγκης· άλλως, το μέτρο θα εφαρμόζονταν, ενδεχομένως, σε άλλη χρονική στιγμή και με άλλη μορφή.

Η «προδοσία» νίκησε τους Σπαρτιάτες στη μάχη της Σελλασίας (333) και με το τέλος του Κλεομένη εξέπνευσε και η μεταρρύθμιση. Το μήνυμα όμως έμεινε. Στον αποχαιρετιστήριο λόγο στους συντρόφους του, λίγο πριν την αυτοχειρία τους στην Αλεξάνδρεια, ο Κλεομένης κάνει τον απολογισμό του έργου του: έριξαν το σπόρο, αυτός «κάπου θα ρίζωσε»: «κανένας δίκαιος αγώνας δεν πάει χαμένος»: «η ιδέα του αγαθού είναι αιώνια», «είναι ο ίδιος ο θεός»: «άλλοι θα συνεχίσουν στα χνάρια» τους (508). Από τη μεταρρύθμιση έμεινε μόνο η ιδέα, η μεταρρύθμιση κατέληξε στο σημείο από το οποίο ξεκίνησε. Η ανακύκλωση συνεχίζεται.

### 3. ΤΟ ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΤΟΥ 3ου ΑΙ. π.Χ. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ

Κοινωνικά προβλήματα μαρτυρούνται για έναν αριθμό πόλεων από τον ευρύτερο ελληνικό χώρο ήδη από τον 4. αι. π.Χ. και κατά την ελληνιστική εποχή σε τέτοια συχνότητα, ώστε συνιστούν ιστορικό φαινόμενο χαρακτηριστικό αυτής της χρονικής περιόδου. Το σπαρτιατικό πρόβλημα κατέχει ξεχωριστή θέση λόγω των ιδιαιτεροτήτων που το χαρακτηρίζουν<sup>30</sup>.

Διαφοροποιήσεις στη σπαρτιατική κοινωνία παρατηρούνται ήδη από το τελευταίο τρίτο του 5ου και κατά τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ. Η εισροή χρήματος στη Σπάρτη κατά τα τελευταία χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου και μετά τη νίκη της, μέσω της ηγεμονίας, διευκόλυνε τη συσσώρευση πλούτου και κυρίως της έγγειας ιδιοκτησίας. Δηλωτικές των νέων τάσεων εξέλιξης είναι η συνωμοσία του Κινάδωνα και ο νόμος του Επιταδέα, ο οποίος καθιστούσε δυνατή τη μεταβίβαση του κλήρου· ο νόμος αυτός, ο οποίος δεν ήταν παρά η θεσμική ρύθμιση μεταβολών που είχαν αρχίσει νωρίτερα, επιτάχυνε τις εξελίξεις για συγκέντρωση της γης<sup>31</sup>. Οι πολιτικές και εδαφικές απώλειες που υπέστη η

30. Fuks, PP 1966, 437 κε., ιδιαίτ. 447 κε. και AncSoc 1974, 51 κε., ιδιαίτ. 59 κε., 71 κε., 79/80.

31. Fuks, AncSoc 1974, 55· Oliva, Sparta 163 κε., 170, 177 κε., 188 κε., 192 κε. Ο νόμος του Επιταδέα ψηφίστηκε πιθανότατα λίγο μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, η συνωμοσία του Κινάδωνα χρονολογείται το 398 π.Χ. (Oliva, όπ.π. 189/90 και 192, σημ. 3).

Σπάρτη μετά την ήττα στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) την περιόρισαν σημαντικά, ενώ οι επιδράσεις λόγω των γενικών συνθηκών της ελληνοιστικής περιόδου επιδείνωσαν την κατάσταση<sup>32</sup>. Καθώς δε ο κλήρος εξακολουθούσε να ισχύει ως προϋπόθεση για τα πολιτικά δικαιώματα, η κατάσταση ως τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. διαμορφώθηκε ως γνωστόν, με τη συγκέντρωση του μεγαλύτερου αριθμού των κλήρων στα χέρια ενός μικρού αριθμού Σπαρτιατών και τη συρρίκνωση του σώματος των πολιτών<sup>33</sup>. Η μείωση του αριθμού των πολιτών σήμαινε αυτομάτως εξασθένηση της στρατιωτικής ικανότητας της πόλης και αδυναμία άσκησης εξωτερικής πολιτικής· αφετέρου, η τυπική λειτουργία των θεσμών χωρίς τη συλλογικότητα που αποτελούσε τη βάση της πολιτικής και κοινωνικής ζωής στη Σπάρτη, επέτεινε αυτή την αδυναμία, αλλά συγχρόνως αποτελούσε μέσο σύνδεσης τόσο με το ιστορικό παρελθόν, όσο και -- διαμέσου του θεσμού της βασιλείας -- με τις πολιτικές συνθήκες της ελληνοιστικής εποχής. Η σχέση οικονομικών διαφοροποιήσεων μεταξύ των Σπαρτιατών, μείωσης του αριθμού των πολιτών και συνέχειας στη λειτουργία των θεσμών, εκφράζει την ιδιομορφία του σπαρτιατικού προβλήματος. Ορισμένες προσπάθειες Σπαρτιατών βασιλέων, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ., να διαδραματίσουν κάποιο ρόλο στην εξωτερική πολιτική και να επανακτήσει η Σπάρτη τη θέση που άλλοτε κατείχε, δεν απέδωσαν, διότι ακολούθησαν πρότυπα συμπεριφοράς και διοίκησης των ελληνοιστικών βασιλείων, χωρίς ερείσματα στην εσωτερική πολιτική κατάσταση<sup>34</sup>. Το ζητούμενο, επομένως, ήταν η αποκατάσταση της διαταραγμένης ισορροπίας στη σπαρτιατική κοινωνία και πολιτεία προς δύο κατευθύνσεις. Η λύση στο πρόβλημα της συρρίκνωσης του σώματος των πολιτών ήταν η διεύρυνσή του, η οποία ήταν δυνατό να γίνει μόνο με αναδιανομή της γης, προϋπόθεση απαραίτητη για την αποδέσμευση της οποίας ήταν η κατάργηση των χρεών· η αναφορά στο «Λυκούργειο» πολίτευμα μπορούσε να εγγυηθεί τη νέα τάξη πραγμάτων, γιατί τη στήριζε τόσο ιστορικά, όσο και πολιτικά-ιδεολογικά. Με την αποκατάσταση της εσωτερικής ισορροπίας και τη δημιουργία στρατού δημιουργούνταν οι προϋποθέσεις για την αντιμετώπιση των εξωτερικών ζητημά-

32. Oliva, Sparta 194 κε., 208 κε. Shimron, Late Sparta 4 κε., 8.

33. Από τους 700 Σπαρτιάτες πολίτες που αναφέρει ο Πλούταρχος (Άγρις 5, 6-7) 100 μόνο είχαν γη και κλήρο, ενώ οι υπόλοιποι 600 διέθεταν ένα minimum ιδιοκτησίας που τους επέτρεπε να διατηρούν τα πολιτικά τους δικαιώματα. Oliva, Sparta 212· Shimron, Late Sparta 7.

34. Η πιο γνωστή περίπτωση είναι αυτή του Αρέως Α' (309-264 π.Χ.): Oliva, Sparta 204 κε., 208· Shimron, Late Sparta 5 κε.

*ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΒΕΛΗΓΙΑΝΝΗ*

των. Το πρόβλημα της Σπάρτης ήταν στην ουσία του πολιτικό με εμβέλεια στον εσωτερικό και εξωτερικό χώρο, του οποίου η λύση εξαρτώνταν από την αντιμετώπιση δύο σύμφυτων μ' αυτό όψεων, των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων.

(Συνεχίζεται στο επόμενο τεύχος)